

ПРЕЗИДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

23.08.2023

м. Київ

№ 299

Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення:
євразійський/рашистський виклик

Заслухавши доповідь завідувачки відділу історії України 20–30-х рр. XX ст. Інституту історії України НАН України члена-кореспондента НАН України Л.Д.Якубової «Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський/рашистський виклик», Президія НАН України констатує, що повномасштабна війна Російської Федерації проти України кардинально змінила уявлення про рівень загроз існуванню не лише української державності та українців як нації, а й сучасної європейської цивілізації. Дослідження феномену рашизму, його наукова атрибуція, оновлення методології дослідження тоталітаризму перетворюються на потужний науковий виклик.

2 травня 2023 року Верховна Рада України схвалила заяву «Про визначення існуючого в російській федерації політичного режиму як рашизму і засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких», згідно з якою рашизм розуміється як новий різновид тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі режиму, сформованого у Російській Федерації під керівництвом президента В.Путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму).

Характерними ознаками та наслідками рашизму є:

- системні порушення прав та основоположних свобод людини;
- культ сили та мілітаризм;
- культ особи, що перебуває на верхівці вертикалі влади, та сакралізація інститутів держави;
- самозвеличення Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів;
- застосування з метою реалізації експансіоністської державної політики практики поширення серед інших народів російської мови та культури, російської православної церкви, медіа, політичних та громадських інституцій, пропагування ідей «русского мира»;

- систематичне порушення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів, недотримання принципу незастосування сили чи погрози силою;

- створення, фінансування та збройна підтримка незаконних збройних формувань та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав, створення та підтримка терористичних організацій;

- використання заборонених методів ведення війни та системне вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності;

- систематичні організація та здійснення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду, інших видів масового фізичного терору, геноциду, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних та інших мотивів;

- регулярне застосування до інших держав практики економічного та енергетичного шантажу;

- регулярні погрози щодо застосування ядерної зброї проти інших держав та створення техногенних катастроф.

Спробу введення терміна «рашизм» у глобальний геополітичний простір варто визнати своєчасною і стратегічно правильно. Сьогодні є чимало перепон на шляху донесення світовому співтовариству сутності історичного феномену, який нині маркується терміном «рашизм». Світ не готовий з низки внутрішніх і зовнішніх причин дати належну оцінку рашистському виклику як глобальній загрозі.

З огляду на це завдання вітчизняної гуманітаристики є надважливим. По-перше, йдеться про забезпечення методологічного підґрунтя розвитку світових тоталітарних студій та оновлення їхнього інструментарію. По-друге, про представлення українського погляду на рашизм і його місце в світовому дискурсі. По-третє, про теоретичне і практичне супроводження державної політики з протистояння рашистській навалі, забезпечення опорності українського проекту, захист українських інтересів та подолання руйнівних наслідків російсько-української війни в ментальній площині.

Концепт рашизму повільно входить у політичну риторику і науковий дискурс в Україні та світі, адже неабияк гальмується удавненими стереотипами та проросійським лобі. Мета українських гуманітаріїв з огляду на це полягає у розвитку студій, які допомагають подолати цей спротив, а отже – сприятимуть відстоюванню інтересів України як жертви неспровокованої, геноцидарної за своєю суттю війни.

З наукового погляду рашизм – історично новий феномен – може бути кваліфікований як відкладений/мутантний фашистський/нацистський синдром, що сформувався на російському етнополітичному ґрунті.

Фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм – явища однієї родової групи – тоталітаризму. Вони є історичними різновидами, сформованими на основі певних етнокультурних феноменів. У широкому сенсі тоталітаризм – це атавістична перверсія демократії, тобто рецидив здичавіння на тлі формування демократії в сучасному її розумінні. Це відрізняє його від низки політичних форм врядування – диктатури, авторитарних режимів. Тоталітарна система – це невпинне знищення/розщеплення/розчинення/деформація державних і соціальних інститутів та інституцій. Це – зростання державної машини (влади) і населення в новій формі відносин, ефективність яких підвищується не культурними і правовими практиками, а терором.

Складність інтерпретації феномену рашизму пояснюється смисловим ступором і стигмою, травмою ХХ століття. Адже переважна більшість його дослідників описували, як тоді здавалося, феномени-девіації, які вже ніколи не повторяться. Це виявилось ілюзією. Події останнього року засвідчили: уявлення про те, що тоталітаризм є тією сторінкою історії, яку людство остаточно перегорнуло, є оманливими. Є і залишатимуться певні зони, що намагатимуться підвищити свої геополітичні ставки, взявши на озброєння право/ліво-тоталітарні практики й адаптувавши їх до сучасних реалій. Основне їхнє завдання – переграти наново результати попередніх світових воєн. Саме те робить путінська Росія.

Рашистська Росія генерує якісно нові загрози ментальному здоров'ю світу, що сам перебуває в стадії активної трансформації, спричиненої процесами глобалізації, інформаційної революції, пандемії, політичної радикалізації, вибухового зростання популізму і правого радикалізму, а тепер – рашистського виклику. Останній можна вважати найбільш деструктивним фактором, оскільки він унеможливорює пошук конструктивних виходів внаслідок руйнування системи ментальних координат. Йдеться про систему, яка навмисно сплутує розуміння добра і зла, закону та злочину, гуманізму та людоненависництва, правди і брехні.

Розробляючи тактику і стратегію відносин з РФ, сучасні геополітичні актори мають враховувати, що рашистська Росія – це абсолютно інакша структура політиї, аніж країни вільного світу. Взаємодія ліберально-демократичного світу і тоталітарної системи в договірному полі, на засадах співробітництва і добросусідства неможлива. На етапі автономізації (ізоляції) тоталітарної системи має йтися, по-перше, про стратегію її стримування і виснаження; по-друге, про системні заходи мінімізації ризиків і загроз, які вона генерує для тих, кого ідентифікує як свого ворога.

Водночас рашистський виклик є лише верхівкою тектонічних процесів, що розгортаються у товщі глобалізованого світу. В рашизмі людство віч-на-віч зіткнулося з загрозою глобального тоталітарного виклику. Заявка на переформатування світу на засадах неототалітаризму проголошена вголос. Придушуючи меншості й культивуючи агресивні соціальні фобії, путінська Росія універсалізувала ідею права на масове немотивоване насильство й геноцид.

Глобальні актори досі вважають російсько-українську війну виявом удавленого регіонального конфлікту. Натомість його осердям є запізнілий демонтаж російського колоніалізму і його ментального спадку. Несуголосність концептуальних систем умовного Заходу, України і Росії пояснюється тим, що для першого сутнісний демонтаж колоніалізму – вже пройдений етап, а двох інших – питання поточного порядку денного. Розлам між Україною і Росією спричинили різний темп і напрямок соціально-економічної модернізації. У РФ традиційно модернізувався репресивний апарат (в їхньому трактуванні держава) та частково – економіка. В Україні – суспільні відносини та передусім нація. Російський (нині рускій) проєкт і Український політичний проєкт набули вигляду принципово відмінних, що і трактується Кремлем як онтологічна загроза.

Усвідомлюючи масштаб викликів воєнного сьогодення, співробітники Інституту історії України НАН України успішно виконали науковий проєкт «Російсько-українська війна 2014–2022 років», у рамках якого проведено 19–20 травня 2022 р. науковий захід «Війна Росії проти України 2014–2022 рр.: історична ретроспектива і спроби наукової рефлексії» та опубліковано видання «ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками» у трьох книгах (за ред. академіка НАН України В.А.Смолія). Триває робота над проєктом «Цивілізаційні виміри російсько-української війни: суспільство України в історичній ретроспективі і викликах євроінтеграції».

Науковцями Інституту історії України НАН України опубліковано праці: «Рашистський виклик: звір з безодні» (член-кореспондент НАН України Л.Якубова), «Україна. Нариси історії» (кол. авторів), «Україна крізь віки» у 15 томах, «Територіальна ідентичність українського пограниччя: історичні витоки та геополітичні впливи» (член-кореспондент НАН України Я.Верменич), «Український проєкт. Цивілізаційні фронтири та соціокультурні екстремі ХХ – початку ХХІ століть» (член-кореспондент НАН України С.Віднянський, О.Лисенко, А.Мартинів), «Русский мир» в Україні: на краю прірви» (член-кореспондент НАН України Л.Якубова) та ін. Розширено коло профільних довідкових видань: «Україна: хронологія розвитку», «Звід пам'яток історії та культури України», безпрецедентним за масштабністю є проєкт «Реабілітовані історією».

В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України видано праці: «Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях» (за ред. В.Кулика), «Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз» (кол. авторів), «Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства» (за ред. члена-кореспондента НАН України О.Рафальського) та ін.

Науковцями Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України видано монографії: «Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. І.Патер), «Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. І.Патер), «Білорусько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. І.Патер) та ін.

У Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України» опубліковано монографії: «Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.)» (за ред. члена-кореспондента НАН України А.Кудряченка), «Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору» (за ред. А.Бульвінського), «Війни історичної пам'яті: «never more» чи «если надо – повторим»? (начерки історичної політики Росії)» (член-кореспондент НАПН України В.Ткаченко, В.Якуба), «Україна – Росія: на рубежі геополітичного розлому» (член-кореспондент НАПН України В.Ткаченко, В.Якуба) та ін.

Отже, подальші студії українських вчених-гуманітаріїв доцільно сконцентрувати на висвітленні військово-політичного протистояння Росії й України в історичній ретроспективі, що стане запорукою незворотних процесів деколонізації та декомунізації.

Президія Національної академії наук України постановляє:

1. Доповідь члена-кореспондента НАН України Л.Д.Якубової «Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський/рашистський виклик» взяти до відома.

Схвалити діяльність установ Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України щодо системного дослідження проблематики російсько-української війни, рашизму, тоталітаризму, посттоталітарного транзиту.

2. Інституту історії України НАН України (академік НАН України В.А.Смолій), Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України» (член-кореспондент НАН України А.І.Кудряченко), Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України (член-кореспондент НАН України О.О.Рафальський), Інституту держави і права ім.В.М.Корецького НАН України (академік НАПрН України О.В.Скрипнюк), Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України (доктор історичних наук І.Я.Соляр), Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського (доктор історичних наук Г.В.Папакін):

2.1. Вважати одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень розроблення актуальної проблематики сучасної російсько-української війни.

2.2. Систематично проводити наукові форуми у різних форматах з окресленої тематики з широким оприлюдненням напрацьованих матеріалів.

2.3. Забезпечити видання монографічних досліджень і колективних праць із зазначеної тематики.

3. Інституту історії України НАН України (академік НАН України В.А.Смолій):

3.1. Продовжити поглиблене вивчення передумов і причин сучасної російсько-української війни.

3.2. Підготувати і надіслати у IV кварталі 2023 р. до Офісу Президента України, Ради національної безпеки і оборони України, комітетів Верховної Ради України, Міністерства культури та інформаційної політики України аналітичні записки «Російсько-українські «історичні війни»: введення в дискурс ненависті і знищення» й «Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира».

3.3. Підготувати і видати у 2024 р. наукову працю «До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму».

3.4. В «Українському історичному журналі» розширити рубрику, присвячену тематиці сучасної російсько-української війни з метою перетворення її на дискусійний майданчик для обговорення питань методології і методики дослідження відповідної проблематики, напрацювання нових проблемних напрямів і фокусів дослідження.

4. Інституту держави і права ім.В.М.Корецького (академік НАПрН України О.В.Скрипнюк) у першому півріччі 2024 р. видати колективну монографію «Рашизм – сучасний фашизм: юридичний аспект».

5. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на Відділення історії, філософії та права НАН України (академік НАН України В.А.Смолій) та Науково-організаційний відділ Президії НАН України.

Президент
Національної академії наук України
академік НАН України

Анатолій ЗАГОРОДНІЙ

В.о.головного вченого секретаря
Національної академії наук України
академік НАН України

Вячеслав БОГДАНОВ